

Eesti Looduskaitse Seltsi

infokiri nr 3/2024

JUUNI 2024

Teemad infokirjas

- Tamme-Lauri tamm, Eesti tammede kuningas
- Puhtuse nädalast looduskaitsekuuni
- Aasta orhidee 2024 – vööthuul-sõrmkäpp
- Pärnakate loodusretk ajaloolisele Läänemaale
- Vanausuliste radadel
- Looduskaitsekuu Sillamäel
- Hiidrahnudele külla!
- Kitzbergi osakonna kevadised tegemised
- Looduskaitsekuu tähistamine ELKS-i osakondades

Päasu Parrest. „Vööthuul-sõrmkäpp“. Akrüül.

Olulised kuupäevad

Festival-konverents „Kodukohalähedased looduse õpperajad“ ja Eesti Looduskaitse Seltsi kokkutulek Olustveres 27.–28.07.2024. Saabumine ja registreerimine 27. juulil kell 9.30–10.15 ja kokkutuleku avamine kell 10.30. Festival-konverents toimub laupäeval, 27. juulil kell 10.30–13.00 Olustveres, konverentsi ajal lasteprogrammid. Laupäeva õhtupoolikul on kavas loodus- ja kultuuriloolised bussiretked Olustvere ümbruskonda ning õhtul kultuuriprogramm. Pühapäeval, 28. juulil kell 9 sõidetakse ühisele bussi- ja autoretkele, mis viib Olustverest Pilistvere, Tääksi ja Parika kaudu Kolga-Jaani, kus kell 14 on kokkutuleku lõpetamine. Teel külastame Pilistvere memoriaali ja kirikut, saame infot Tääksi liiva- ja kruusakarjääri, Parika turbamaardla ja Niilusoo kohta ning tutvume Kolga-Jaani kiriku, mälestusmärkide ja rahvamajaga.

ELKS-i täiskogu 28. mai koosolekust

ELKS-i täiskogu koosolek toimus 28. mail veebis. Päevakorras oli ELKS-i 2023. aasta tegevusaruande ja revisjonikomisjoni akti kinnitamine, seltsi 2024. aasta tegevusplaani ülevaade, seltsi suvise kokkutuleku ettevalmistuste tutvustus ning kohal algatatud küsimuste arutelu.

ELKS-i esimees Kalev Sepp andis ülevaate seltsi tegevusest 2023. aastal. Seltsi toimkondadest on meedias nähtavaim olnud metsatoimkond. Kommunikatsioonitoimkond andis eelmisel aastal välja 6 numbrit infokirja. Strateegiatoimkonna eestvedamisel sai välja töötatud seltsi strateegia ning jätkub selle elluviimine. Oma töösuunad on paika saanud ka ajalootoimkond – plaanitakse kaardistada seltsi jäljed looduses. Seltsi esindajad osalesid ja osalevad mitmes komisjonis, nagu Kliimaministeeriumi maavarade komisjonis, eurorahade kriteeriumide komisjonis, ühtekuuluvuspoliitika ja selle fondide rakenduskava seirekomisjonides, keskkonnavaldkonna arengukava 2030 juhtkomisjonis, Tallinna linnavalitsuse juures tegutsevas jalakasurma komisjonis ning MTÜ Loodusajakirja juures. Samuti osaleb seltsi esindaja Euroopa Keskkonnabüroos. Eelmise aasta olulised tulemused on Sõrve looduskaitseala moodustamine ning Ravila tn kaskede säilitamine Tartus. Jätakuvalt on Tartus teemaks Sanatooriumi park. 2023. aastal osales selts ka mitmel avalikul loodushoiu teemalisel sündmusel, näiteks looduskaitsemessil Tallinna Botaanikaaias, Jaan Eilarti sünniaastapäeva tähistamisel Paides, Eesti looduse päeval Ähijärvel. Samuti osalesid seltsi osakondade liikmed mitmetel piirkondlikel sündmustel. Seltsi eelmise aasta kokkutulek toimus Pürksis.

Tamme-Lauri tamm, Eesti tammede kuningas

Hendrik Relve, looduse- ja rännumees

Kuivõrd tänavuseks aasta puuks on kuulutatud harilik tamm ning Eesti jämedaim ja vanim tamm on Tamme-Lauri tamm, meenutan selle puuga seotud isiklikke kilde.

Esimene värvikam mälestus pärineb aastast 1969. Olin siis värske metsanduse tudeng ja läksin koos kahe eakaaslasega mitmepäevasele suvematkale Lõuna-Eestisse. Urvastesse jõudes nägin, et Tamme-Lauri tamm oli ümbritsetud tellingutest nagu mõni uusehtis. Ronisin tellingutele ja leidsin sealt puuharude vahelt õõnsuse, millest mahtusin sisse ronima. Selle kaudu sain turnida tüve sisemusse kuni maapinnani välja. Õõnsus oli üllatavalt avar ja meenutas väikest tuba. Sinna oleks minu meelest mahtunud vabalt oma pool tosinat inimest. Valgust immitses sisse vaid mõnest oksaaugust ja seepärast oli puu sisemus salapäraselt hämar. Lõhnas puukõdu järele. Vaatasin ühest suuremast oksaaugust välja. Sealt paistis tükike Võrumaa maastikku. Lähemal olid avarad aasad ja põllud, taamal metsamüür. Oli haruldane elamus viibida Eesti jämedaima tamme sisemuses ja vaadata sealt välja ümbritsevale maailmale.

Tamme-Lauri tamm. Foto: Hendrik Relve.

Hiljem sain teada, et sel ajal, kui seal olime, oli tolleaegne Võru metsamajandi legendaarne looduskaitseinspektor Jakob Pettai algatanud enneolematu projekti. Tema eestvedamisel oli tamme sisemus kõdust ja pehkinud puidust täiesti tühjaks tehtud. Pehkinud puitu oli õõnsusest välja võetud tervelt kaks kallurikoormat. Kuna mitte keegi polnud seda õõnsust sajandeid tühjendanud, leiti sealt mitmeid huvitavaid esemeid. Jakob Pettai sõnul oli leitud isegi kaks rauast odaotsa. Aga pärast seda, kui mina õõnsust uudistamas olin käinud, käis töö Tamme-Lauri sisemuses edasi. Nimelt ehitati sinna omapärane tüve toestussüsteem. Seda tehti seepärast, et kardeti õhkeseks jäänud tüveseinte kokkuvarisemist. Kõigepealt laoti õõnsuse keskele tellistest õhukeste seintega suurt toru meenutav raketis. Seejärel kinnitati raketise ja õõnsuse siseseinte vahele raudarmatuur, mis kaeti õhukese betoonikihi. Nii tekitati tüvele nagu kunstsüdamik, mis tüve seestpoolt igast suunast toestas. Puuharude vahele pandi ka luuk, et remondimehed sealt edaspidi puu sisemust saaksid kontrollida. Harude vahele kinnitati piksevarras, et välk edaspidi enam tamme sisse ei lööks. Originaalset konstruktsiooni on hiljem korduvalt täiendatud ja remonditud. Tuleb tunnistada, et pärast seda on Tamme-Lauri tammele isegi nagu elujõudu juurde tekkinud ning ta võra on kaharamaks muutunud.

Mitmed mälestused on seotud sellega, kuidas Tamme-Lauri tamme ümbruses elavatelt inimestelt rahvalugusid kogumas käisin. Esimest korda oli see vist 1979. aastal, kui usutlesin Tamme-Lauri talus pikka aega elanud 76-aastasest Ella Alliksaart. Ta kõneles, et puu olevat kunagi kasvama pannud Rootsi kuningas, kes löönud maa sisse purunenud hobusevankri aisa. Veel meenutas vana naine, et lapsena oli ta tamme lähedal tihti seakarjas käinud. Sigadele meeldisid tammetõrud, mida sügiseti puult pudenes. Aga kui vihma sadama hakkas, oli Ellal olnud hea puu õõnsusesse varju pügeda. Võrreldes puu välimust lapsepõlves ja nüüd, ei osanud Ella muud muutust nimetada, kui et mõned üksikud jämedad oksad olevat vahepeal puult ära murdunud.

Hiljem olen ümbruskonna inimestelt kuulnud Tamme-Lauri tamme kohta teisigi pärimusi. Olen ka käinud uurimas rahvajutte, mis on talletatud Eesti kirjandusmuuseumi kogudesse. Seal leidub neid kümnete kaupa.

Üsna järjepidevalt olen käinud mõõtmas Tamme-Lauri tüve ümbermõõtu. Esimest korda tegin seda 2001. aastal. Siis sain tüve rinnasümbermõõduks 8,25 m. 2009. aastal sain aga tüve ümbermõõduks juba 8,38 m. Viimati, 2022. aastal vana tammehiiu rinnasümbermõõtu võtmas käies sain tulemuseks juba 8,72 m. Niisiis oli ümbermõõt veidi rohkem kui kahekümne aastaga suurenenud ligi poole meetri võrra. Sama puu kohta on aga mõõtmisandmeid olemas ka ligi sajandi tagusest ajast. 1930. aastal käis tamme uurimas Gustav Vilbaste ja sai siis tüve ümbermõõduks 7,30 m. Seega on tüvi selle ajaga võrreldes jämenenud isegi rohkem kui meetri võrra!

Kui 2022. aastal Tamme-Lauri tamme uurimas ja pildistamas käisin, oli parajasti juulikuu ja juhtus olema pühapäevane päev. Parklas seisis mitmeid autosid ja tamme juurde kulges läbi uhke puidust värava nii peresid

Tamme-Lauri tamm. Foto: Hendrik Relve.

kui muid uudistajaid. Oli hea meel näha, et nii paljud inimesed selle auväärsse puu vastu huvi tunnevad. Hakkas tunduma, et võrreldes tolle esimese korraga, kui ma puu juures käisin, on tamme ümbrus nüüd korrastatum ja puu ise rahva seas populaarsem kui toona. Tamm nägi aga välja täpselt sama elujõuline ja kahar kui siis. Tõepoolest, mis loeb ligi 700-aastasele puule pool sajandit? See on tühine aeg. Mida muud meie vägevaimale tammele soovida kui sama suurt elujõudu ka edaspidiseks!

Puhtuse nädalast looduskaitsekuuni

Andres Tõnisson, ELKS-i Maardu osakond

Viiteid looduskaitsekuu tegemistele ja hoiakutele võib leida iluaedade väärtustamisest ja koduümbrusest hoolivate põllumeeste tunnustamisest. Alguse sellisele mõtteviisile võib sättida 19. sajandi viimastele kümnenditele. Loogilise järjena juhuslikele ilutaotlustele tuli 1936. aastast juba **kodukaunistamise liikumine**, mille käigus hoogustus (riiklikult suunatuna) hoonete värvimine, teede kaunistamine, peenarde rajamine, aiaplaanide koostamine jne. Kodukaunistamise liikumise raames peeti mitmesuguseid üritusi, mida võib võrrelda nüüdse looduskaitsekuu tegemistega. Tõsi, toonased ettevõtmised olid pragmaatilisemad, suunatud vahetu koduümbruse korrastamisele. Näiteks ärgitas Kodukaunistamise peakomitee 1937. aasta maikuu lõpul kogu rahvast üleriikliku **korrastamise ja puhtuse nädala** läbiviimisele, Võrumaal jm kavandati 1938. aasta maikuu alguses **puhtuse nädala** üritusi jne.

Looduskaitsepäeva sisseviimine lähtus samast kodukaunistamise liikumisest. Kuna hiljuti olid tegevusse rakendatud riiklikud muinsus- ja looduskaitseametid, leiti haridusministeeriumis, et igal aastal kevadpoolaasta lõpul tuleb kõigis alg-, kesk- ja kutsekoolides ning gümnaasiumides pidada ühendatud „Muinsus- ja looduskaitsepäeva“. Konkreetse koolipäeva valik jäi koolijuhatajale, soovituslik aeg jäi maikuu teise poole. Vastav haridusministri ringkiri 12. maist 1937 saadeti laiali kõikidele koolidele.

Esimene looduskaitseinspektor Gustav Vilbaste on järgnevalt (Eesti Kool 1938/4) rõhutanud, et sellel päeval tuleks süvendada teadmisi mõlemast nimetatud valdkonnast, eelistades tavalisele tunnis istumisele õppekäike, eelistatult koolile lähimate loodusmälestiste juurde. Ta soovitas õppekäigu sisustada referaadi või temaatilise luuletuse ettekandmise, ühise laulu ja praktilise tegevusega looduses, olgu selleks kasvõi mõne tähelepanuväärse kivi või väarika puu suuruse mõõtmine „kasvõi kümnendat korda“. Vilbaste pikemale vaatenurgale viitab tema veendumus, et ürituse kordamine, igal kevadel uuesti, toob kaasa lisaväärtust – sest „nii tekib loodusmälestusmärgi austamises püsivuse tunne“, heal juhul võib traditsioonist saada oodatud sündmus. Kuidas selline päev koolides ellu viidi, selle kohta puuduvad kokkuvõtlikud andmed. Ajakirjandust sirvides jääb mulje, et väga palju sõltus koolijuhist ja aineõpetajast, sundi ülevalt poolt eriti ei olnud, looduskaitsepäeva tähistamist võeti enamasti tõsiselt.

Esimesel nõukogude aastal leiti samuti, et looduskaitsepäeva traditsioon vajab jätku, Hariduse rahvakomissariaadi vastav ringkiri (14. aprill 1941) sätestas ühe hooga neli sarnase sisuga ülesannet: linnukaitsapäeva (kevadel), looduskaitsepäeva (maikuu keskel) ning metsakuu (15. mai – 15. juuni) tähistamise, lisaks ka kooli juures olevate parkide hoolduse. Järgnes kohe ka ringkiri kooliaedade

asutamise ja koolimajade ümbruse korrastamise kohta. Vast peegeldas omaaegse bürokraatia tormiline vohamine uue võimu soovi end kehtestada. Ürituses oli tunda ka teatavat ebalust nõukogulike tavade ülevõtmisel (mistõttu juhiseid toodeti pigem rohkem kui vaja).

Taas ettevõtmise sisulise põhjendajana esinev Vilbaste (nüüd looduskaitseinspektorina Hariduse RKN-i juures) kordab üle oma varasemad, olemuselt igihaljad põhimõtted – mida peaks koolid looduskaitsepäeval arvestama, et saavutada kaugem eesmärk. Ta tuleb (Nõukogude Kool, 1941/6) tagasi enda juba kahekümne aasta eest esitatud mõtte juurde, et koolides tuleks sisse seada eraldi **märkmete raamat** kooliümbruse huvitavate loodusobjektide ja -nähtuste kohta. Selline raamat peaks jääma alaliselt kooli juurde, selle täitmine toimuks pidevalt ja kogutud teave jääks niimoodi ka tulevaste õpetajate ja õpilaste käsutusse. Raamatusse lisatakse jooksvalt märkmeid õppekäikudest, ümberkirjutusi raamatutest, fotosid, väljalõikeid ajakirjandusest jne. Raamatu põhiline koostaja oleks muidugi aineõpetaja, aga ka vanemad õpilased (toonases kõnepruugis – *noored naturalistid*) saaksid siin panustada. Vilbaste nimetab tunnustavalt Teet Luntsi vastavat raamatukest vaatlustest Seidla (Järva-Madise kihelkond) ümbruses aastail 1936–1940.

Sõjajärgsel perioodil looduskaitsest ülemäära ei räägitud. Vastava seaduse vastuvõtmine 1957. aastal avas uued võimalused ja selle taustal saab vaadata ka looduskaitsepäeva tähistamise uut tulekut, laiemalt aastast 1958. Juba aasta varem oli aga Viljandis Orest Niinemäe (Viljandi Pioneeride maja) ettevõtmisel istutatud Lossimägede parki mälestustamm ja korraldatud matk Viiralti tamme juurde. Rööbiti looduskaitsepäevaga on hiljem siin-seal tähistatud ka lindude päeva, lillepäevi, metsapäevi (nendega alustati juba 1928), koolides on periooditi korraldatud oma peenramaid ja kasvuhooneid, osaletud koolimetskondade liikumises jne. Looduskaitsepäev, tavaliselt maikuu teine pühapäev, on neist ettevõtmistest osutunud kõige püsivamaks. Looduskaitsepäeva algse juhendi (1958) töötas välja TA Looduskaitse komisjon ja kiitis heaks haridusministeerium.

Looduskaitsepäevast alguse saanud **looduskaitsekuu** traditsioon ulatub aastasse 1975, mil Tallinna linnavõimu otsusega kuulutati linnas välja looduskaitsekuu. Selle sisuosa täitsid põhiliselt Eesti Looduskaitse Seltsi Tallinna osakonnad ja eraldiseisvad seksioonid (ettevõtted, instituudid, loomingulised liidud, klubid jne). Neli aastat hiljem, 1979. aastal hakati looduskaitsekuud tähistama juba ülevabariigilisena, formaalse aluse selleks andis EKP Keskkomitee ja Ministrite Nõukogu ühine määrus. Rajoonides korraldasid looduskaitsekuu tähistamist täitevkomiteede keskkonnakaitsekomisjonid. Põhiliseks suunaks olid koristus- ja hooldustööd looduses, hiljem lisandus tegevusi ka n-ö loodushariduse poolelt (looduskaitseliste artiklite auhindamine, temaatilised viktoriinid, ekskursioonid kaitsealadele, erialaste plakatite valmistamine – mis oli eriti populaarne 1980. aastatel).

Tagantjärele on raske öelda, kui palju töid tehti toona entusiasmi korras, kui palju oleks niigi tehtud kohustuslikus korras. Kuna ka looduskaitseline tegevus (eriti näidikutega

Tamme istutamine Tartu Vanemuise tänava pargis 15. mail 1989. Vasakul Rein Ahas, paremal Nikolai Preiman. Foto: Meelis Lokk.

hinnatav) oli osa ettevõtete ja rajoonide vahelisest sotsialistlikust võistlusest, siis pigem esitati neid näidikuid ülepaisutatult. Loomulikult osales oma profiili kohase panusega ka Eesti Looduskaitse Selts, kes nägi neil aastail oma rolli eriti mitmesuguste loodusega haakuvate kultuurisündmuste korraldamises ja toetamises (kirjanike liidu vestlusõhtud, kunstikonkursid, ikebananäitused jne). EKE Projekt korraldas aastaid looduskaitsekuu mälumänge, milles osales paarkümmend Tallinna kooli. Korrastati ka parke, märgiti maha looduse õpperadasid, peeti mitmesuguseid seminare jne. Üldiselt osales nõukogude perioodi looduskaitsekuu praktilistes ettevõtmistes väga palju inimesi, paberile jõudnud ponnistusi sai mõõta kümnete tuhandete töötundidega. Nii-öelda passiivseid osalejaid (mõnel harival üritusel näiteks) võis ju olla kordades rohkemgi. Nenditi paraku, et kogu kampaanias osalevad vaid looduse sõbrad, pahalastest (looduse kuritarvitajatest) läksid need õilsad üritused kaarega mööda, järelevalve oli nõrk ja nii tuli paljusid korrastustöid järgmisel kevadel uuesti teha.

EKE Projekti looduskaitseteemalise viktoriini vimpel, 1985.

Pärast iseseisvuse taastamist on looduskaitsekuu tähistamine laienenud, selle alla saab mahutada nii teeme-ära-tüüpi talgud, muuseumiöid, korraldatud loodusvaatlusi, töötubasid jne. Kasvanud on igasuguste õppekäikude osa, teinekord on neid juhtinud ka keskkonnaminister ja osalenud president. Suurima panuse looduskaitsekuu ürituste korraldamisse annab ilmselt RMK, kes on ka peamine loodushoiutööde tegija ja loodushariduse pakkuja. Muidugi tehakse tänapäeval paljugi sellist, mida veel paarikümne aasta eest ei tuntud. Tegu, mis on püsinud, on Eerik Kumari nimelise looduskaitsepreemia väljaandmine looduskaitsepäeval, seda alates 1989. aastast. Sümboliseks on nii meieni lisaks Kumari kui teadusemehe pärandile jõudnud ka tükike tema kui omaaegse looduskaitse usaldustegelase hoiakut – mida looduskaitsekuu üldiselt püüab ju kõikides leida-äratada-kinnistada.

Aasta orhidee 2024 – vööthuul-sõrmkäpp

Mari Reitalu, botaanik, ELKS-i Saaremaa osakond

Aasta orhidee valimine on Eesti Orhideekaitse Klubi pikaajaline traditsioon. 2024. aastal sai selle tiitli vööthuul-sõrmkäpp. Sõrmkäpad on Eesti kõige suurema liikide ja alamliikide arvuga orhideeperekond. Samasse perekonda kuuluv balti sõrmkäpp oli aasta orhidee 2022. aastal. Nagu tookord, nii tuleb ka praegu märkida, et sõrmkäpaliigid võivad välimuselt märkimisväärselt varieeruda ja nad võivad moodustada ka omavahelisi hübriide. Sellepärast pole nende määramine alati just lihtne. Vööthuul-sõrmkäpa puhul algavad segadused juba tema nimetusest. Kui sirvida vanemaid Eesti taimemäärasid, siis selgub, et vööthuul-sõrmkäpa või vööthuul-käpa nime kandev liik ilmub teatmeteostesse alles alates 1960. aastatest. Nimelt käsitleti teda varem koos lähedase

kuradi-sõrmkäpa ühise liigina. Praegu Eestis kasutusel olev ladinakeelne nimetus on *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó, kuid molekulaarsete uuringute põhjal on rahvusvahelistes andmebaasides esitatud kuradi-sõrmkäpa alamliigina *Dactylorhiza maculata subsp. fuchsii* (Druce) Hyl.

Kui hakkasime lähedasi liike vööthuul- ja kuradi-sõrmkäpa välitingimustes eristama, kujunes see sageli problemaatiliseks. Teoorias, taimemäärajates toodud tunnuseid lugedes, tundus kõik olevat väga lihtne. Vööthuul-sõrmkäpa õie huul peaks olema ühe kolmandiku kuni poole ulatuses lõhestunud ja keskmine kitsam hõlm külgmiste vahelt välja ulatuma; kuradi-sõrmkäpa huul peaks olema lõhestunud kuni kolmandiku ulatuses, keskmine hõlm olema väike ja kolmnurkne ning ei tohiks ulatuda külgmiste hõlmade vahelt välja. Tegelikuses on huule kuju väga varieeruv ja sujuvate üleminekutega. Varieeruv on ka tumedamate täpiketest, ringidest ja joonekestest moodustuv muster huule heledal roosakaslillal foonil. Muuhulgas esineb ka valgete ja täiesti mustrita õitega isendeid. Seega liigile nime andnud vöödid polegi huulel alati vaadeldavad. Vööthuul- ja kuradi-

Vööthuul-sõrmkäpp. Foto: Triin Reitalu.

sõrmkäpa on võimalik eristada ka alumiste varrelehtede kuju järgi. Nimelt on vööthuul-sõrmkäpa alumised lehed tõmbi ümardunud tipuga, kuradi-sõrmkäpal aga teravatipulised. Mõlema liigi lehtede ülemisel pinnal võib olla tumedaid laike. Eristamistunnus oleks muidu hea, kui alumiste lehtede tipmine osa poleks sageli kas kuivanud või tigude poolt näritud. Segadused kahe sõrmkäpaliigi eristamisel viisid selleni, et irvhambast botaanikud pakkusid nende koondnimetusena välja *Dactylorhiza fuculata*, s.o. *Dactylorhiza fuchsii* + *maculata*. Nali oli omal ajal populaarne ja meeldis soomlastele. Aastate jooksul oleme muidugi kohanenud asjaoluga, et meil on olemas kaks omavahel üsna sarnast sõrmkäpaliiki ja õppinud neid paremini eristama, kuid eks praegugi võib pealt näha ja kuulata kirglikke vaidlusi ühe või teise liigi kasuks.

Vööthuul-sõrmkäpa üldlevila ulatub Lääne-Euroopast Ida-Siberini. Ta kasvab üle kogu Eesti ja on meie kõige levinum sõrmkäpaliik. Kasvukohtade osas pole ta eriti valiv, nii et juunis-juulis võib vööthuul-sõrmkäpa õitsemas näha niisketel ja parasniisketel niitudel ning puisniitudel, hõredates metsades ja metsa- ning sooservades. Möödujatele hästi vaadeldavad on tema suured kogumikud maanteekraavides ja teeservadel. Kuradi-sõrmkäpp seevastu on rabastuvate metsade ja rabaservade liik.

Vööthuul-sõrmkäpp on Eestis liigina looduskaitse all alates 1983. aastast ja kuulub praegu kaitstavate liikide III kaitsekategooriasse. Kuigi liik on üsna kohanemisvõimeline, võib tema jaoks ohuteguriks kujuneda niitude ülemäärane võsastumine ja ka lageraietega kaasnev pinnase lõhkumine koos niiskusrežiimi muutmisega.

Pärnakate loodusretk ajaloolisele Läänemaale

Eedi Lelov, Daisy Kärner ja Tiiu Pärn, ELKS-i Pärnu osakond

Looduskaitsekuul teise juuni hommikul sõitsid ELKS-i Pärnu osakonna 12 liiget Matsalu rahvusparki Matsalu lahe lõunakaldal oleva Keemu linnutorni juurde, et kaeda, keda ja kui palju näha saab. Kusagilt kõrgelt maastikule alla vaadata ja linde uurida on alati põnev ning elamusi pakkuv. Lindude tutvustuse väga hea tehnikaga viis läbi meie seltsi liige ja kauaaegne linnu-uurija Eedi Lelov.

Hommik oli tuulevaikne ja päikesepaisteline. Soojakraade oli ka parasjagu, aga mitte nii palju, et 60-kordse suurendusega vaatlustoru oleks „lämmi väriga“ (soojusvirvendusega) täitunud. Loodushuvilised nägid tornist 20 erinevat linnuliiki. Põnevaim oli kindlasti vaadelda hallhanede pesakondi ja kühmnokk-luige pesakonda viie pojaga. Kõva linnuadrenaliinilaksu saime kahest täiskasvanud merikotkast, kes stoilise rahuga ühel väikesel Kesklahe laiukesel puhkasid. Enamikule loodussõpradele oli veel põnev jälgida alles paarkümmend aastat tagasi suureks harulduseks olnud hõbehaigrute poseerimist madalas rannavees, kus nad seltsisid sõbralikult hallhaigrutega.

Edasi Tuhu poole sõites tuli veelgi üht-teist märkimisväärtset ilmsiks: kümme tedrekukke ja üks tedrekana, välja-loorkull, soo-loorkull ja hallõgija. Elamusi kui palju ja Eedi vaatlusmärkmik aina paisus märkmetest.

Järgmine pikem peatus oli Tuhu rabas. Matkameeste meeli köitsid uhked vaated rabatornist ning sookailude lõhn, jõhvikaõitevaibaga kaetud raba ja nende vahel üksikud õitsevad murakad kilomeetripikkusel rabarajal liikudes. Taevas kõmises äike, aga seekord läks vihm meist mööda. Tornis peeti maha ka meeleolukas piknik.

Tagasiteel tutvuti 1991. aastal kaitse alla võetud Nedrema puisniiduga, mis on üks suuremaid omataolisi pärandkooslusi Eestis ja kogu Euroopas ning üks Eesti suurimaid hooldatavaid puisniite. Niidetava ala suurus on ligikaudu 80 hektarit. Niidu matkaraja äärde on paigutatud puuskulptuurid karudest ja kuraditest. Nüüd oli

Niidutaimi vaatlemas. Foto: Tiiu Pärn.

Keemu linnutornis. Foto: Tiiu Pärn.

vihm meid kätte saanud, kuid sellest hoolimata imetlesime ja nautisime niidulillevaipa. Meie seltsi liikme Daisy Kärneri õpetuse järgi saime selgeks hetkel õitsevad niidutaimed. Eelkõige otsisime käpalisi ning nägimegi mitmes kohas halli käppa ja kahkjaspunast sõrmkäppa. Selgus, et kahkjaspunane sõrmkäpp võib mõnikord olla ka valgete õitega. Otsisime ka siin kasvavat loodusharuldust kaunist kuldkinga, kuid see polnud veel õitsema puhkenud. Küll aga õitseysid piibelehed, kullerkupud ja pääsusilmad kõrvuti rohkete metsmaasikatega.

Vihm oli selja taha jäänud ja järgmine peatus tehti Koonga külas Koonga mõisa juures. Mõisat on esmakordselt mainitud 1449. aastal, mil see kuulus Saare-Lääne piiskopile. 18. sajandi lõpus

anti mõis Liivimaa maanõunike kolleegiumi poolt kasutada Viljandi aadlipreilide kasvatusasutuse ülalpidamiseks. 17. sajandist pärinev pikk ühekorruseline mõisa peahoone on saanud oma praeguse kuju ja välimuse 19. sajandil. Sellesse sisse kaeda ei õnnestunud, mistõttu ei saanudki teada, milline on maja kasutus täna. Jalutasime ka ümber pargi serva ehitatud Koonga koolimaja, mille hooldatud ümbrus oli nagu nõelasilmast tulnud. Päeva lõpus jõudsimme tutvuda tänaseni säilinud külastruktuuriga Pikavere sumbkülas, kus külamaastikku iseloomustavad kohalikust paekivist ehitatud hooned ja kiviaiad. Saime teada, et taastatakse ka Pikavere ajaloolist vallamaja.

Retke lõpus olid matkasellid rõõmsad ja rikkamad teadmistest tänases Pärnu maakonnas olevatest loodus- ja kultuuriväärtustest.

Ühispilet Nedrema puisniidul. Foto: Tiiu Pärn.

Vanausuliste radadel

Malle Peedel, ELKS-i Tartu osakond

Looduskaitsekuu kolmandal päeval, 14. mail 2024 toimus ELKS-i Tartu osakonnal järjekordne reis Eesti kultuuripärandi ja loodusega tutvumiseks. Seekord olid reisisihiks Peipsiääre vaatamisväärsused Varnjast Mustveeni. Reisi eesmärgiks oli tutvumine vanausuliste kultuuriga, aga ka Peipsi veere madala liivase rannikulavaga, kus on omapärane pinnamood ja taimestik.

Reis algas ja lõppes Tartus ning kulges mööda Peipsi-äärset teed Varnjast ehk nn vanausuliste väravast kuni Peipsi pealinna Mustveeni. Teel uudistati Eesti suurimat järve Peipsit ja selle randu. Põnev oli Kolkja küla vanausuliste kogukonna keskusena ja isemoodi arhitektuuriga, aga ka omapäraste sibulapeenardega.

Giid Eha Lambing tutvustas Lahepera järve hoiuala kui kalamaimude kasvukohta, lindude pesitsus- ja rändepeatuspaika.

Alatskivil peatust polnud, sest seal oldi varem käidud, aga giid andis ülevaate Alatskivi vaatamisväärsustest ja aktiivsete tegevuste võimalustest.

Kallastel pühenduti liivakivipaljandile ja seal pesitsevatele kaldapääsukestele. Tehti pögis tutvus linna ja selle ajaloo.

Reisijate üheks meelispaigaks oli Peipsimaa muuseum Tiheda külas, kus tutvuti vanausuliste ajaloo, eluolu, köögi- ja kirikukultuuriga. Samuti saadi teadmisi maailmakuulsa ikoonimaalija Pimen Sofronovi elukäigust ja loomingust. Paeluvad olid samovarid ja ikoonid. Osteti kaasa vanausuliste tervisetooted. Küllastati kõrvalmajas asuvat püsinäitust „Peipsi järve elu tuba“.

Kasepää külas väisasid reisijad laululava ja tantsuplatsi ning tõdesid, et kaunile rannalale olid loodud suveürituste korraldamiseks igati sobivad rajatised.

Kirikute pealinnas Mustvees küllastati vanausuliste palvelat, st vanausuliste pühakoda. Mustvee restoranis Ankur oli lõunasöök. Mustvee linnas väisati ka Laidi aeda, mis on okaspuudest rikas ja rajatud eesmärgiga tutvustada aiakujunduse võimalusi. Pärast kauni koduaia küllastust toimus meeliülendav jalutuskäik Peipsi järve promenaadil ning oli võimalus osta Peipsi järve kalasaadusi.

Looduskaitsekuu Sillamäel

Vladimir Mirotvortsev, ELKS-i Sillamäe osakond

Mais, kui südant liigutavad esimene õrn rohelus ning erksad lilleõied, tähistatakse meie maal looduskaitsekuud. Sel ajal toimuvad kogu riigis kõikvõimalikud looduskaitseteemalised üritused: joonistus- ja fotokonkursid, näitused, koristustööd, jäätmete kogumine ja utiliseerimine, sõidud looduskaitsealadega tutvuma, looduskooli tunnid jms.

Looduskaitsekuul on igal aastal erinev moto; igal aastal valitakse uus aasta lind, loom ja taim. Eestis on palju looduskauneid kohti: pargid, põhjaranniku kõrge kallas, jõed, joad, järved, saared, sood, liivakoopad, tasandikud ... On ka inimesed, kes hoolitsevad, et looduslik mitmekesisus säiliks. Eeskujuks on rahvuspargid, kaitstavad loodusobjektid, kaitsealad. Meie Sillamäe, meie tänav, meie maja – see on meie väike kodumaa. Sillamäe köidab sellega, et linn asub mere kaldal, siin on kaunis looduslik klint, imeline kaldapromenaad, järv, mereäärne terviseradadega park, linna lõunapiiril aga tervitab elanikke ja külalisi Langevoja joa kaitseala. Seal tähistab ELKS-i Sillamäe osakond igal aastal looduskaitsepäeva ning osaleb üritusel „Teeme ära!“ Aktivistid osalesid samuti konnade üle maantee toimetamises.

Langevoja joal.

Foto: ELKS-i Sillamäe osakond.

Meie osakond on teinud juba palju aastaid koostööd nii Sillamäe raamatukogu kui ka muuseumiga. Õpilased ja täiskasvanud lugejad osalesid mitmesugustes algatustes: said palju huvitavat teada loodusteemalistest mängudest ja konkurssidest, tegid esitlusi, tutvusid foto- ja raamatunäitustega, meisterdasid esemeid looduslikest materjalidest, kohtusid loodusesõpradega.

Talgulised. Foto: ELKS-i Sillamäe osakond.

Niisuguste sündmuste näiteks võib tuua kohtumise suurepärase loodusetundja, fotograafi, hea jutuvestja ja meie ühingu aktivisti Boriss Sinitsoviga. Oma looma-, linnu- ja putukapilte ilmestab ta huvitavate kommentaaridega. Linnuvaatluse tekste on tal ilmunud linnalehes ning Sillamäe osakonna veebilehel. Laupäeval, 25. mail olid selle õppeaasta viimased tunnid Looduse koolis – projektis, mida juhendab suurepärase pedagoogi bioloog Natalja Hripunova. Koolis on tegutsejaid 54 ning linn toetab seda.

Lapsed tutvusid ökoloogia mõistetega, selgitasid välja ökoloogilisi probleeme ning otsisid neile lahendusi. Peeti ökoloogiategemalisi diskussioone. Vastavate mängude kaudu on kujunenud looduses käitumise harjumused. Erilist tähelepanu pöörati sel aastal Ida-Virumaa looduse kaitsele – tutvumisele esimese ja teise kaitsekategooria liikidega, määrajatega töötamisele, teadusliku kirjandusega tutvumisele.

MTÜ-s Rakendusökoloogia Keskus, mida toetab KIK, olid õpilased tuntud pedagoogi Marina Jansseni juhendamisel kaasatud programmi „Inimene ja meri – Sillamäe ranna leiud“. Noorte naturalistide teadmisi aitasid suurendada ka meie aktivistid Vadim Orlov ja Irina Zamarina.

Hiidrahnudele külla!

Ingrid Korjus, ELKS-i Sonda osakond

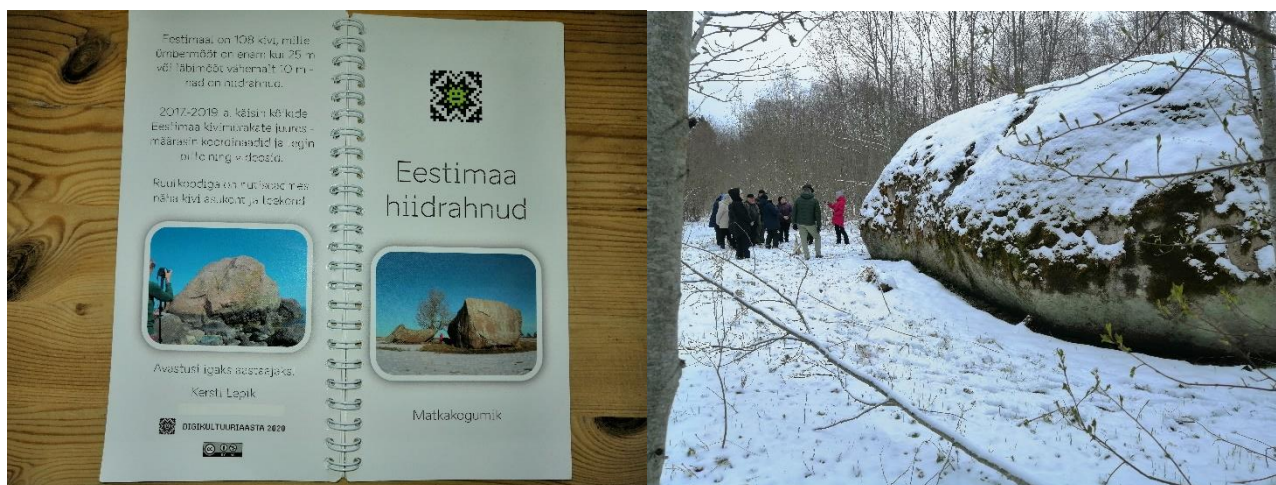
Kividehuviline Kersti Lepik sütitas oma hiidrahnude huviga ka meid! Otsustasime tema abil tutvuda viie kivimürakaga Eesti 108 hiidrahnulugast.

10 000 aastat tagasi mandrijää sulamise aegu potsatasid need Skandinaavia mäestikust pärit gneissgraniitsed suveniirid Letipea neeme ja Vainupea küla kanti maha. Nii käisime 20. aprillil kevadist lumesadu trotsides hiiglasuudistamas. Nähtud said Ellukivi, Tagaküla suurkivi, Ehalkivi, Sudise hiidrahn ja Kaarnakivi ehk Pruudikivi.

Külastatud rändrahnud

Rändrahn	ümbermõõt	kõrgus
Ellukivi	27,4 m	3 m
Tagaküla suurkivi	28,2 m	4,5 m
Ehalkivi – Eesti suurim!	49,6 m	7,6 m
Sudise hiidrahn	29,7 m	4,2 m
Kaarnakivi (Pruudikivi)	24,5m / pikkus 10,6 m	5,5 m

Aitäh Kerstile, kelle „Eestimaa rändrahnude“ raamatus leiduvate ruutkoodide abil on meil võimalus külas käia veel 103 Eestimaa kivimürakal!

Retke inspireerinud Kersti Lepiku raamat „Eestimaa hiidrahnud“ (vasakul) ja retkelised Ellukivi juures (paremal).
Fotod: Raul Ivanov.

Kitzbergi osakonna kevadised tegemised

Rein Mägi, A. Kitzbergi nimeline osakond

Mulgi vallast saavad alguse mitmed jõed. Eelmisel aastal tutvusime Halliste jõe algusega ning sel aastal otsustasime aprilli algul külastada Kõpu jõe lätet.

Kõpu jõgi algab Ärikülas Mureku talu lähistelt allikast, mille vesi jõuab paari kilomeetri pärast Sinejärve. Kirjandusest on saanud lugeda jõe alguseks Sinejärve, aga see on ekslik.

Ainja Sinejärv asub Ainja külas, järve lõunakallas aga Ärikülas. Järve pindala on 1,8 ha, pikkus 150 m, laius 40 m ning sügavus kuni 7 m. Järve kaldad on järsud. Järv on ülespaisutatud ja sinna suubub hulgaliselt allikaid. Allikalubja tõttu on vesi allikaaukudes sinakas. Kohalikud kutsuvad väljuvat jõge Sinialliku jõeks. Sellel jõel on läbida veel Õisu järv; enne sinna jõudmist kannab jõgi nime Õisu jõgi. Pärast Õisu järvest väljumist on tal veel nimeks Rimmu jõgi ja suubumisel Raudna jõkke Osju jõgi. Sinna jõudes on see kitsas ja käänuline jõgi voolanud 66 km.

Sinejärve. Foto: Urve Birkavs.

Rutu mäe tipus. Foto: Urve Birkavs.

Jõe algus nähtud, seadsime suuna Rutu maastikukaitsealale. Rutu mäele osutab tee ääres suunaviit. Raja algul on metsa all sirgumas hallnulu noored taimed. Rada kulgeb algul mööda metsasihti, kuni jõuad lõkkeplatsini, kus suunaviit juhatab edasi Rutu mäele. Rutu mäe kõrgus on 145 m, mis ei ole kõrgustiku kõrgeim koht – see jääb hoopis 5 km kirde poole. Rutu mägi on triangulatsioonitorni asukohaks, mis oli üks maakera mõõtmise täppispunktidest. Selle tsaariaegne tähis on maapinnas nähtav.

Oleks olnud ilusam, kui torni asukoht oleks võsast puhas. Seal kasvab mõni pihlakas ja kuusk, kes ala varjutavad. Rada on küll talvel langenud puudest puhastatud, kuid natuke häirivad väljasaetud puidu pakud, mis ei peaks seal vedelema.

Selle aasta teiseks ettevõtmiseks olid plaanipärased heakorrastustööd. Vallaga kokkuleppes saime korrastusobjektiks Kamara küla vasikalauda ümbruse. Laut ise ei ole enam aastaid kasutuses.

*Põlismets maastikukaitsealal.
Foto: Urve Birkavs.*

Heakorrastustööd Kamara küla juures. Fotod: Urve Birkavs.

1. mail olime Mulgi tammikus, mille rajas Mulkide Selts. Mulkide Selts ühendab mulgi päritoluga liikmeid. Neil on kogukonnad Pärnus, Tallinnas ja Viljandis. Pärnu kogukonnal, keda juhib näitleja Eha Kard, oli koduriigi juubeliaastaks – Eesti Vabariigi 100. sünnipäevaks – plaan korraldada tammiku rajamine, kuhu iga liige sai soovi korral istutada oma puu. Mulkide tammik rajati Mulgi valla territooriumile. Selleks eraldas Pärnus elav mulk oma valdusest, Kaasiku talu maast 0,9 hektarit. Tamm on väga pikaealine puu, kasvab kaua. Tammiku rajajad ja puude omanikud leidsid, et

Ühispilet Mulgi tammikus. Foto: Urve Birkavs.

igaüks, kellel on oma puu, saab selle pärandada oma järglastele. Nii säilitatakse mulkidele omast iseteadvust.

Istutustalgud olid 2008. aasta 26 mail. Kasvama on pandud tammepuud riigimeestele ja kultuurihoidjatele. Nii on oma puu näiteks K. Pätsil, T. H. Ilvesel, J. Poskal ja A. Kitzbergil. Kokku kasvab tammikus 109 tamme.

Tammede istutamisest on möödas 16 aastat ja puud vajavad hooldust. Eesti Looduskaitse Seltsi liikmed kogunesidki sellel eesmärgil ja Toivo Univeri näpunäide järgi tegime puudele kujunduslõikuse. Lõikuse käigus eemaldasime võrast sissepoole kasvavad oksad ja suunasime ladva juhtoksa kasvu. Vajadusel kõrvaldasime konkureerivad oksad. Mulkide Selts oli meile selle töö eest väga tänulik.

Tammede hooldus. Foto: Urve Birkavs.

Looduskaitsekuu tähistamine ELKS-i osakondades

Alatskivi osakond alustas looduskaitsekuu tähistamist juba 30. aprillil, kui osales Juhan Liivi 130. sünniaastapäevale pühendatud üritustel: konverents, luulepreemia üleandmine, Liivi muuseumi külastus ja kontsert. 1. juunil osaleti Liivi Muuseumi väliekspositsiooni „Juhan Liivi Meelemaastikud“ avamisel; seda soovitas osakond kõigil loodusest huvitatud inimestel vaatama ja meelemaastikke kogema tulla.

Arvestades väikese seltskonna võimalusi kohale (maale koju) tulekuks, lepiti kokku, et 5.–10. maini korrastatakse Kalevipoja sängi. Objektile kehtivatest piirangutest kinni pidades trimmerdati mõõdukalt võsa, korjati trimmerdatud oksad kokku ja tehti lõket. Parkla piirkonnast saadi kaks kilekotitäit klaastarat ja erinevaid plastist pakendeid. Hobi korras on talgulised suvelgi pilgu külastuspaigale heitnud ja juhujäätmed oma prügikonteinerisse toonud.

17. mai õhtupoolik kulus Alatskivi matkaraja läbimisele ja vanavanemate lugude kuulamisele: mis vanasti oli ja kuidas piirkond muutunud on. Põnevust pakkusid vanad fotod. Kui oma silmaga ei näe, ega siis kõike ei usuksi. Lõpetuseks oli väike piknik endise Peatskivi vesiveski maadel.

Jõhvi osakonna liikmed käisid 5. juunil Mall Schmidt juhendamisel Kalina rabas orhideeretkel. Sel ajal oli õitsejaid

*Kõdu-koralljuur oli juba ära õitsenud, näha ainult kuprad.
Foto: Mall Schmidt.*

vähe: leiti vaid 6 liiki. Massiliselt õitses vaid hall käpp. Haruldasematest liikidest kohati kõdukoralljuurt ja kärbesõit. Kui juuni lõpul ja juuli alguses lisanduvad neuuvaibad ja sõrmkäpad, siis on Kalina raba jälle nagu lilleaed.

Maardu osakond korrastas maikuistel talgutel üheskoos Muuga aedlinna ja Viimsi Laiaküla elanikega ning Maardu linna esindajatega salaraja Altmetsa tee tiikide vahelt Kopranõmmele, mille kaudu kohalikud elanikud saavad aedlinnast otse Kopranõmme loodusalale jalutama minna. Purre ja trepid ehitati mujalt saadud taaskasutatud materjalist, vaid ühe trepi käsipuu postid olid varem kasutamata. Purde alustaladeks sai kohale toodud sadakond meetrit eemal sügisel kobraste poolt maha võetud kaskede tüved. Keskkonnakuu tegemiste hulka Maardus mahtusid ka juhendatud vaatlusretked Altmetsa tee tiikide ümber ja Kopranõmmel loodusvaatluste maratoni raames, kus rõõmustati taaskohtumiste üle juba varasematel aastatel leitud taimedega ning avastati ka uusi liike. Samuti toimus Tallinna Ülikooli õppejõu Tõnu Ploompuu juhendatud vaatlusretk Tulisilla ning Kroodi oja piirkonnas Maardus Kallavere linnaosas.

Trepp ja taastatud purre Altmetsa tee tiikide vahelt Kopranõmmele viival salarajal. Foto: Raul Savimaa.

Raplas Vesiroosi kooli juures terviserajal toimus 22. mail linnulauluhommik, mida juhendas Monika Laurits-Arro. Registreeriti 38 linnuliiki.

30. aprillil 2011 valiti ELKS-i Rapla osakonna ja Rapla keskraamatukogu koostöös kaheksa taime seast välja Raplamaa sümboltaim, kelleks sai sile tondipea. 6. juunil 2024 korraldas ELKS-i Rapla osakond jalutuskäigu Lipstu nõmmele, et seal imetleda sileda tondipea õitsemist ja nõmme servas Lehmlõuke pangal meenutada seltsi osakonna pikaaegset esimeest, Raplamaa looduse tundjat ja hoidjat Tiit Petersood (31.12.1937 – 09.03.2024).

Lipstu nõmm (tegelikult loopealne) on Raplamaa vanim looduskaitseala. Kõige muu rikkuse kõrval paikneb seal sileda tondipea suurim kasvukoht.

Linnulauluhommik Raplas (vasakul). Foto: Jüri Kõiv. Ühispilt Lipstu nõmmel (paremal). Foto: Viio Aitsam.

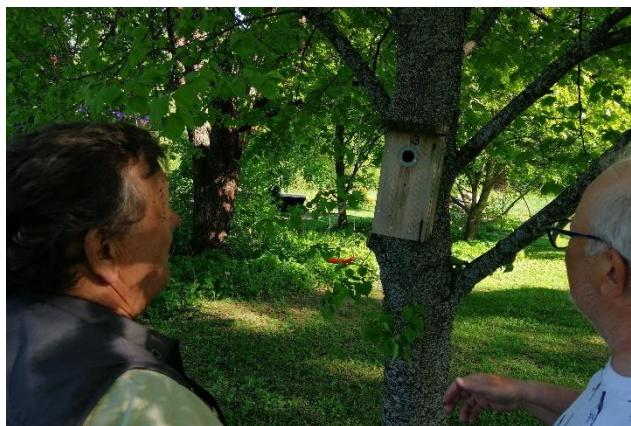

Sile tondipea Raplamaal (vasakul). Foto: Viio Aitsam. Lilleniit Kuressaares (keskel ja paremal). Keskmise foto: Merle Vaha. Parempoolne foto: Heler Põld.

Saaremaal Kuressaare Lossipargis sai maikuu viimase päeva õhtul lille löödud lilleniit. Peenraäred said tänu röömsale muruniidukile kenasti korda sätitud. Lilleniit õitseb ja hakkab üha rohkem õitesse minema. Härjasilmad ja longus põisrohi valendavad, punane pusurohi annab värvi, lisaks kasvavad niidul kollased nõiahambad, koldrohud, kollane karikar jne.

Lilleniit Kuressaare Lossipargis on suurim avalik objekt, mille on ELKS-i Saaremaa osakond „Teeme ära!“ talgupäeva raames rajanud ja kus seltsi liikmed on juba neli aastat teinud taimevaatlusi, niidu korrastustöid ja keskkonnahariduslikke õppepäevi.

Sonda osakond läks looduskaitsekuul külla Peep Veedlale, Virumaal tuntud mehele, kes on juba aastast 1988 üks igakevadise Roheliste rattaretke eestvedaja, aga ka Viru Folgi ja Käsmu Kaunite Kontserdite korraldaja. Veedla kuulub ka Eesti Ornitoloogiaühingusse, korraldab linnulauluhommikuid, kirjutab luuletusi, laulutekste, millele on loodud laule, ja on välja andnud toredaid linnuteemalisi raamatuid.

Peep Veedlal külas. Foto: Raul Ivanov.

Osakonna liikmed nautisid 20. mail ilusat päikeselist õhtut Mõedaku metsade vahel. Kuulati Veedla juhendamisel linnulaulu ja saadi lindude kohta hulganisti teadmiseid. Huvitav, et vaid 2024. aasta lind, kes küll siinmail juba aktiivselt toimetamas oli, sel õhtul kukkuma ei tulnud.

Ootame infokirja kaastöid teile olulistel teemadel! Samuti ootame tagasisidet, mida soovite infokirjast lugeda. Saada oma arvamus info@elks.ee.

Infokirja pani kokku ja toimetab Eesti Looduskaitse Seltsi kommunikatsioonitoimkond. Keeletoimetaja: Tiiu Saar.

Telli infokiri e-postiga

<https://elks.ee/liitu-meie-infokirjaga/>.